

de baltiske (litauisk-lettiske) sprog. En sproghistorisk undersøgelse. København: Blanco Lunos.

WALLIN, VÄINÖ 1894: *Kuvallinen Suomen*

historia vanhimista ajoista nykyaikaan saakka. Ensimmäinen osa. Suomen kansan esihistoria. Jyväskylä: K. J. Gummerus.

E. N. Setälän kieliopin merkitys fennistiikalle

Vuosi 1880 oli tärkeä suomen kielen kuvaukselle. Silloin valmistui Elias Lönnrotin *Suomalais-Ruotsalainen sanakirja* ja Emil Nestor Setälän suomenkielinen *Suomen kielen lause-oppi*, alaotsikoltaan *Oppikirjan koe*. Lönnrot oli 78-vuotias emeritusprofessori, Setälä 16-vuotias koululainen. Lönnrotin sanakirja oli kaksiosainen, siinä oli yli 2 000 sivua ja runsaat 200 000 hakusanaa. Setälän kirjasssa oli 54 sivua. Harva tuntee tuon sanakirjan, ja sen korvasi 1900-luvun puolivälissä valmistunut suurteos *Nykysuomen sanakirja*, jonka esipuheessa ei Lönnrotin sanakirjaa edes mainita. Setälän kieliopista sen sijaan tuli vuosikymmeniksi ellei peräti vuosisadaksi koulujen ja yliopistojen oppikirja ja oikean suomen käytön symboli.

Kuten kaikki tietävät, kielioppi, grammatiikka on lähtöisin antiikista. Vähemmän tunnettua on, että alun perin sen tehtävänä oli kuvata ja selittää parhaiden kirjoittajien kieltä, sittemmin latinan kieltä ja kirjallisuutta myös muunkielisille. Grammatiikasta kehittyi käytännöllinen vieraan kielen opetusoppi. Vuosisatojen vierieissä sen rinnalle rakentui Aristoteleen logiikkaan pohjaava filosofinen kielioppi, joka tavoitteli kaikille kielille yhteisten ominaisuuksien kuvaamista. Kaikki kielet tuntuivat vain kovasti muistuttavan rakenteeltaan latinaa. Kieliopilla on siis kahdet juuret: normatiivinen kielikohtainen opetusoppi ja yleispätevä inhimillisen ajattelun kuvaus tai sen tavoittelu.

Kieliopissa on määritelmiä ja sääntöjä, sanojen taivutusparadigmoja, selityksiä

ja huomautuksia, mutta mitä kieliopin säännöillä tarkoitetaan? Ovatko ne aukottomia ja kattavia, sellaisia jotka määrittävät ja rajaavat, konstituovat kielen, kuten šakkipelin säännöt? Ovatko kieliopin säännöt normeja, ohjeita ja neuvoja vai empiirisiä yleistyksiä kielenpuhujien vaittomaisesti hallitsemista käytänteistä? Miten kattavia säännöt voivat olla? Hiljattain edesmennyt kielitiedettä harrastanut yhteiskuntatieteilijä Klaus Mäkelä on nimitänyt sanalla *sääntönen* sellaista ”puolisääntöä”, jonka poikkeuksia ei voida luetella, koska niitä on arvaamaton määrä. Tällaisia oikeastaan aika monet kieliopin säännöt tuppaavat olemaan.

Kun puhutaan Setälän kieliopista, voidaan tarkoittaa montaa asiaa. Hänen *Lause-oppinsa* ilmestyi siis ensimmäisen kerran vuonna 1880, *Äänne- ja sanaoppinsa* vuosisadan vaihteessa, 1898. Lauseopin 14. painos vuodelta 1960 oli Matti Sadeniemen ”tarkistama”, ja Äänne- ja sanaopista ilmestyi 1965 Matti Sadeniemen uudistama 17. painos. Aikaa myöten kielioppien osat yhdistyivät Setälä-Nieminen-Ojajärven nimellä kulkeväksi *Suomen kielen oppikirjaksi*, jonka 24. painos ilmestyi vuonna 1974. Esipuheen mukaan se oli ”opettamisen käytännöllisiä päämääriä silmällä pitäen tarkoituksenmukainen”. Tähän oppijaksoiksi jaoteltuun laitokseen kuului yksi oppijakso oikeinkirjoitusta ja yksi tyyli- ja runousoppia, ja näistä laitoksista ilmeisesti polveutuu yleinen kaduntallaajan käsitys siitä, että kielioppia ei ”osata”, siis ei hal-

lita oikeinkirjoitussääntöjä! Teoksen asiahakemisto on vakuuttava: viimeisille oppikoululaisille oli tarjolla kaikkiaan 383 termiä! 1970-luvulla valtakunnassa siirryttiin peruskouluun. Sen suunnitelma oli tehty 1960-luvulla, jolloin kielentutkimuksen ja koulun välillä ei juuri ollut yhteyttä. Setälän koulukieliopin tarina päättyi peruskoulun tuloon; 1970-luvulta alkaen kouluissa on tarjottu vain kourallinen kielioppitermejä ja kieliopin sijaan on alettu puhua *kielentuntemuksesta*.

Tässä esitelmässä haluan korostaa sitä Setälän roolia, joka on tutkijapiirien ulkopuolella vähiten tunnettu: hänen toimintaansa lauseopin kenttätutkijana ja tark-

kana syntaktisten ilmiöiden havainnoinajana. Tämä työ on myös osa Setälän suomen lauseoppiin jättämää perintöä.

Setälän kieliopin merkityksestä voidaan siis puhua monella tasolla. Puhun etupäässä lauseopista. Ensin poimin esi-merkeiksi joitakin kieleemme ihmeellisiä yksityiskohtia, jotka kiinnostavat itseäni lauseoppeja tehneenä mutta ehkä uuvuttavat yleisön. Lopuksi yritän esittää yleisempiäkin huomioita.

Lauseoppi ja sen säännöt

Katsotaan Setälän *Suomen kielen lauseopin* ensimmäistä sivua. Siinä mennään

I. Nomini.

A. Subjekti.

1. Kun **nomini** on subjektina, niin se pannaan
a) **Nominatiiviin**, jos se on **totaalinen** i. **kokonais-**
subjekti, s. o. jos subjektin **koko piiri**, tahi **määrätty**
osa sen piiristä on puheena; esim. *Poika juoksee; Linnut*
laulavat; Me puhumme; Kokenut kaikki tietää, vaivainen
kaikki kokee.

Muist. Totaaliseksi käsitetään subjekti aina, kun predikaatti on transitiiiverbi, tahi on predikaatin sanalla varustettu.

b) **Partitiiviin**, jos se on **partiaalinen** i. **osa-sub-**
jekti, s. o. jos ainoasti **epämääräinen osa** subjektin piiriä
on puheena; esim. *Ruokaa on pöydällä; Poikia juoksee*
pihalla. (Part.-subjektista ks. 20, I).

Muist. Kieltävissä lauseissa, joiden predikaattina on *ei ole* (nim. olemassa), *ei näy*, *ei kuulu*, y. m. käsitetään subjekti tavallisesti partiaaliseksi; esim. *Ei ole hiusta härjän päässä, jouhta oinahan ot-*
sassa; Miestä ei näy eikä kuulu.

B. Predikaatin sana.

2. Apuverbi *olen* ei saata olla yksinään predikaat-
tina, vaan sen lisänä on jokin **nomini**, jota nimitetään
predikaatin sanaksi. Predikaatin sana pannaan:

a) **Nominatiiviin**, kun ilmaistaan **mikä, minkälainen**
joku esine on, vertaamatta sitä sen entisyyteen tahi vas-
taisuuteen; esim. *Varpunen on lintu; Poika on iloinen;*
Omenat ovat makeat; Tytön silmät ovat kauniit.

1 Muist. Nominatiivinen predikaatin sana noudattaa subjek-
tinsa lukua; esim. *Me olemme kelpo pojat kumpikin; Silmät ovat kau-*
niit. Jos predikaatti on impersonaalimuodossa, niin predik. sana
seuraa monikossa; esim. *Tästä lähin ollaan ahkerat.* Infinitiivin pre-
dikaatin sana noudattaa sen verbin subjektia tahi persoonaa, josta
inf. riippuu; esim. *Me tahdomme olla ahkerat; Teidän täytyy olla ah-*
kerat; Luvattiin olla utterat.

E. N. Setälä (1880): *Suomen kielen lauseoppi. Oppikirjan koe s. 1.* Kuva: Kotimaisten kielten keskus.

todella *in medias res* eli asioiden keskelle, esitellään pieni osa yhdestä suomen lauseopin mutkikkaimmista sääntösistä. Se koskee subjektia: milloin subjektina olevan nominin sijamuotona on nominatiivi, milloin partitiivi. Palaan tähän ilmiöön tuonnempana. Tällä yhdellä sivulla on käytetty ilman selityksiä kaikkiaan 15:ta kielioppitermiä ja lisäksi osan niistä suomennoksia (*nomini, subjekti, nominatiivi, totaalinen, kokonaissubjekti, partitiivi, partiaalinen, osasubjekti, apuverbi, predikaatin sana*). Osa termeistä tulee esiin vain Muistutuksissa (*transitiiviverbi, luku, impersonaali, monikko, predikaatti, infinitiivi, persoona*). Melkoisen runsas alkuannos lukiolaisille siis! Huomio kiinnittyy myös siihen, että vaikka subjektista puhutaan heti otsikossa, sen pariaksi mielletty *predikaatti* ei esiinny varsinaisessa tekstissä, vaan vain Muistutuksessa.

Aloitussivulla ei, sen enempää kuin sisällysluettelossakaan, mainita sanaa *lause*, johon nähdn kielen rakenteen ominaisuuksia tarkastellaan. Itse asiassa koko lauseopissa ei esitellä eikä määritellä lausetta, vaan sitä pidetään itsestään selvästi annettuna. Teoksen kolme osaa pohjaavat sanaluokkien käyttäytymiseen: nominit, verbit, partikkelit. Kirjan lopussa on kolmen pykälän verran huomioita ”sanain järjestyksestä”.

Ensi sivulta voidaan tunnistaa kieliopin kahdet juuret. Kuvauksen apuvälineinä ovat opetuskieliopin taivutusparadigmat ja filosofisesta kieliopista periytyvät lauseenjäsenet: miten nominit eri taivutusmuodoissaan toimittavat tehtäviään subjektina, objektina, attribuuttina, ja miten verbi käyttäytyy subjektiin nähden. Opetetaanko tässä nyt sitten kieliopin termistön avulla kielen rakenteita muunkielisille vai suomentaitoisille Hämeenlinnan lyseolaisille? On muistettava, että suomen kirja- ja yleiskieli oli jo tuossa vaiheessa kieliopillisesti jokseenkin vakiintunut eikä ainakaan lauseopilla ollut kielen

syntaktisen rakenteen ohjeistamisen tehtävää.

Siinä suhteessa teos ei vaali antiikin kielioppien perintöä, että erittelisi parhaiden kirjailijoiden käyttämää kirjoitettua kieltä, kuten kreikan ja latinan kieliopissa oli tapana. Lauseet ovat seipitettyjä tyyppilauseita: *Poika juoksee.* | *Ruokaa on pöydällä.* | *Omenat ovat makeat.*

Ensimmäinen suomeksi kirjoitettu lauseoppi on kaiken kaikkiaan rikas tiivistelmä muutamista muoto- ja lauseopin keskeisistä ilmiöistä, eräänlainen silloiseen kielioppitietämykseen perustuva muistilista, jonka perusteella opiskelu lienee onnistunut vain opettajan selitysten avulla. Kirjaa käyttävältä opettajalta on edellytetty vankkaa kieliopillisen ajattelun ja termistön tuntemusta. Suomen kielen ominaislaadusta tehdyt huomiot ovat kauttaaltaan osuvia; kannattaa mainita passiivi, jota sanotaan käytettävän myös ”monikon 1:sen persoonan asemesta”: *Joko nyt lähdetään?* Myös viimeaikaiseksi uudismuodosteeiksi luultu yksikön 2. persoonan eli niin sanottu Mika Häkkisen passiivi *Kun astut porstuaan, niin on kyökki oikealla ja kamari vasemalla puolella* ja vieläpä verbin mukautumattomuus ”runo- ja puhekielessä”, siis tyyppi *Isä ja äiti on kylässä*, ovat saaneet Muistutuksissa maininnan mutta eivät tuomiota virheelliseksi.

Säännöt eivät ole tiukkoja vaan viitteellisiä; kohtalokas sana ”tavallisesti” esiintyy kieltolauseetta käsittelevässä Muistutuksessa, ja essiivistä todetaan, että se pannaan ”toisinaan” yksikköön, vaikka tarkoittaakin monikollista substantiivia: *He kävelivät surullisena*. Personaalipronominin pannaan ilmi ”aina kun niillä on paino”, muuten ne jäävät ”mieluummin” pois; paitsi 3. persoonan (*hän*), joka ”melkein aina” pannaan ilmi. Tällaiset sääntöset nojaavat vankasti lukijan kielikorvaan. Toisaalta ne ovat tarjonneet hyviä tutkimuskimmokkeita myöhemmille sukupolville.

Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä

Lause-opin jälkeen, vieläkin lukiolaisena, Setälä teki Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran stipendin turvin lauseopillista kenttätöitä vuonna 1881 Koillis-Satakunnassa (mm. Ähtärissä, Ruovedellä, Keuruulla ja Multialla) ohjenuoranaan ”kansankielen tarkka kuunteleminen”. Työ johti vuonna 1883 julkaisuun *Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä*. Esipuheessa hän sanoo panneensa paperille ”jokaisen lauseen, joka sisälsi lauseopillisesti huomattavaa”. Tämä edellyttää kuuntelijalta melkoista syntaktista ammattitaitoa! Tulevan fennistiikan kannalta Setälän kenttätöillä oli oleva kahdenlainen vaikutus. Ensinnäkin vastavanlaisia lauseopillisia havaintoja alettiin seuraavina vuosina ja vuosikymmeninä tehdä useista pitäjistä eri puolilta Suomea; Setälän työ toimi oikeastaan murteiden lauseopin tutkimusohjelman aloittajana.

Toiseksi hän esittää tutkielmassaan tarkkoja, yksityiskohtaisia *havaintoja* ilmiöistä, joiden suhteen kansankieli poikesi vakiinnutetusta kirjakiielestä ja joita myöhemmät, 1900-luvun loppupuolen fennistitutkijat ovat artikkeleissaan ja kirjoissaan tutkineet tarkemmin. Mainitsen tästä muutaman esimerkin.

1. Subjekti on ”sulkeutunut” predikaattiin: *No ne sepät suastu, tekivät sovinnon.* (R) | *Ne ottaa ne ruat ja syövät* (Ä). Tätä kansankielen sääntöä: ”verbin ei ole tarpeen olla monikossa silloin kun se on subjektin vieressä, mutta seuraavassa lauseessa kyllä” on sosiolingvisti Heikki Pounonen sittemmin tutkinut ja esittänyt käsityksensä, että kirjakieleen kehitetty kongruenssisääntö ”jos subjekti on monikollinen, verbikin on aina monikollinen” jätti ymmärtämättä kansankielen sääntön hienouden.

2. Sanajärjestys: ”Sanojen järjestys on vapaasti liikkuvassa, luonnonraittiissa

kansankielessä hyvin vaihtelevainen”. Silti Setälä esittää hieman yllättäen huomautuksen, että ”kansankielikin näkyy antaneen sijaa **vieraan kielen vaikutukselle**, nim. siinä, että subjekti tavallisesti asetetaan semmoisen predikaatin jälkeen, joka vastaa latinan *inquit* sanaa, siis silloin kuin ensin mainitaan puhujan sanoja ja sitten vasta puhuja” (esim. *sanoi Pekka*; lihavointi lisätty). Tarkoittaa siis käänteistä sanajärjestystä. Keuruulla, Ruovedelläkö vieraan kielen vaikutusta! Setälä ei tarjoa yhtään esimerkkiä käänteisestä sanajärjestyksestä, vaan vain ”oikeita”, vaikka sanookin, että ”substantiivikin asetetaan – predikaatin eteen, jos kohta ei niin usein kuin jälkeen”: *Se on maksettu, puukhollari sanoi*. Vasta 1950-luvulla sanajärjestyksen tutkija Eeva Lindén todisti, että kansankielessä kumpikin sanajärjestys on tietyillä ehdoin mahdollinen eikä vierasta vaikutusta ole aina syytä olettaa.

3. Suomen paikallissijajärjestelmää Setälä kehuu kaunopuheisesti: ”Paikallisuuden ilmaiseminen on suomalaisten kielten kehittyneimpiä puolia, siinä sijoja, joilla käypi ajatuksen hienopiakin vivahduksia ilmoittaminen. Suomen kielessä on eri muotoja joilla ilmaistaan paikallisuus, onko se yleinen, sisäinen vai ulkoinen, ja myöskin subjektin toiminta paikallisuuden suhteen, onko se eroa, oloa vai tuloa”. (Viittaa siis tuttuun kolmiulotteiseen järjestelmään: essiivi partitiivi translatiivi; inessiivi elatiivi illatiivi; adessiivi ablatiivi allatiivi.) Sijajärjestelmä, josta Setälän kuvauksessa on viitteitä ja havaintoja mutta ei kovin tarkkaa kuvausta, vaan lähinnä runsaasti kunkin sijamuodon eri käyttöyhteyksien luettelointia, on myöhemminkin osoittautunut monen tutkijan ja tutkijaryhmän inspiraation lähteeksi: syntaktisena järjestelmänä sitä kuvasi Paavo Siro 1950- ja 1960-luvuilla, konseptuaalisen semantiikan kannalta Pentti Leinon tutkimusryhmä 1980-luvulla.

4. Pronominit, siis persoonapronominit (*minä sinä hän; me te he*) sekä demonstratiivipronominit (*tämä tuo se; nämä nuo ne*) ovat yksi suomen kielen ristivetoisista alueista: puhuttu kieli toimii monissa suhteissa eri tavoin kuin säännelty ja vakiinnutettu kirjakieli tai ainakin sen yksioikoinen kielioppikuvaus. Setälä huomauttaa, että pronominit *se* ja *hän*, ”kumpainenkin merkitsevät sekä elollisia olennoita että elottomia esineitä”, siis esimerkiksi *Hiir sano, että kyllä hän siihen konstit tiätää*. Setälä kuvaa seikkaperäisesti kansankielen referointisysteemiä eli niin sanottua epäsuoraa esitystä, jossa siteeratun lauseen pronomini *hän* vastaa alkuperäisen puhetilanteen minää tai sinää/teitä: *Se tuumas, että mikä häntä ny valasee. | Kysy palvelijoilta, onko he nähny*. Nämä pronominisäännöt jäivät pois yksinkertaistetusta kirjakielestä, mutta puhutussa kielessä ja sen pohjalta syntyvässä kauno-kirjallisuudessa ne elävät vielä nykyäänkin melko käyttökelpoisena ilmaisukeinona. Kielentutkijoista Lea Laitinen on useassa tutkimuksessaan kuvannut muun muassa juuri pronominin *hän* käyttöä puheessa ja sen asemaa pronominijärjestelmässä. Eeva-Leena Seppänen puolestaan on alentanut persona- ja demonstratiivipronominien välistä rajaa osoittamalla demonstratiivien henkilöviitteisen käytön kasvokkaisessa dialogissa.

Suomen kielen lauseoppi, kolmas, muutettu painos

Vuonna 1891 ilmestyi Setälän *Lauseopin* 3. painos, jolla on alaotsikko *Oppikouluja varten*. Tätä on pidetty Setälän kieliopin kanonisoinnin pohjana, useiden kymmeneen uusien, entistä laajempien ja seikka-peräisempien painosten ytimenä. Sivumäärä on kasvanut 54:stä 132:een. Tekstissä on kokonaan uusia jaksoja, määritelmää ja terminologiaa täsmennyksiä, ja se on varmasti saanut paljon virikkeitä Setälän kenttätöistä. Kiinnostavaa kyllä,

hän ei kuitenkaan sijoittanut äsken kuvaamiani kansankielen sääntöjä (verbin kongruenssi, pronominit) uuteen painokseen – ehkä siksi että yleiskielen vakiinnuttamiseen ei enää haluttu puuttua.

Teos on aika erilainen kuin edeltäjänsä – ei enää aivan niin sanakeskeinen, vaan mukaan kuvaukseen pääsee nyt lause, ”ajatuksen ilmaukseksi” määritelty. Lyhyesti todetaan lauseiden luokittelu käytön mukaan lausetyyppeihin (huudahdus, väite, kysymys, toivomus, käsky & kehoitus) sekä lauseiden keskinäiset suhteet tekstissä: yksinäiset, yhdistetyt samoin kuin erityyppiset sivulauseet, infinitiivit ja partisiipit. Infinitiivien käsittelystä kannattaa sivumennen mainita lausepari *Poika on hyvä lukemaan* (”aktiivinen suhde”) vs. *Kirja on hyvä lukea* (”passiivinen suhde”), joka muistuttaa vuosikymmeniä myöhemmin Noam Chomskyn esittämää lauseparia *John is eager to please* ’Jussi on innokas miellyttämään’ vs. *John is easy to please* ’Jussia on helppo miellyttää’. Niissä on ihan samalla tavalla verbin edessä subjekti mutta ”syvärakenteessa” toinen niistä onkin itse asiassa objekti. Kumpikin lauseopin painos tähtää suomen kielen rakenteen yhä täsmällisempään ja oivaltavampaan kuvaukseen. Juuri mitään ”oikeakielisyyttä” niihin ei sisälly.

Kuvaa Setälästä joustavana ja ymmärtävänä tutkijana vahvistaa hänen vuonna 1893 pitämänsä virkaanastujaisesityelmä ”Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen”. Siinä hän esittää, että kielentutkijan asiana ei ole *säätää* kielen lakeja vaan *esittää* niitä (siis kuvata) ja kielentutkimuksen tarkoitus on ennen kaikkea *ymmärtää*, ei tuomita. Kielivirhe on Setälän mielestä suhteellinen; hän vetoaa jopa Snellmaniin, jonka teesin hän on suomentanut näin: ”Etevä kirjailija se on tällä alalla lainsäätäjänä ja hänen esimerkkiään noudatetaan”. Hän letkauttaa niin sanottua kieliopillisuuskantaa edustavia, jotka hänen mukaansa ”unohtavat, että suomi ei ole se kieli, jota Suomessa pitäisi puhut-

taman, vaan jota siellä todella puhutaan”. Näkemys ei kuitenkaan ole anarkistinen, vaan hänen mukaansa ”Kirja- eli yleiskielen muodostuksessa on – – samoin kuin kansankielessäkin tajuton ja itsetajuinen kielenmuodostus kulkenut rinnan”.

Tämän Setälän suvaitsevaisen perinnön hukkasivat sittemmin vuosikymmeniksi ne fennistiikan ankarat puutarhurit, jotka uskoivat suomen kielen tiukkaan säätelyyn ja kielivirheiden kuurnitsemiseen.

Setälän kieliopin myöhempi kohtalo

Mikko Korhonen totesi fennougristiikan historiassaan, että Setälän kielioppi kat-

kaisi suomen kieliopin (morfologian, syntaksin, semantiikan) tutkimuksen vuosikymmeniksi, ainakin 1940-luvulle saakka, ja että merkittävää teoreettista keskustelua ei noina vuosikymmeninä käyty ollenkaan. Suomi ei ollut ainoa maa, jossa näin kävi. Saksassa kulkeutuivat Grimmin kieliopista 1818 lähtien historioiva germanistiikka ja saksanopetus eri teille sadaksi vuodeksi.

Yhdestä asiasta esitettiin kuitenkin vuosien ja vuosikymmenten mittaan runsaasti käsityksiä ja täsmennysehdotuksia, nimittäin Setälän *Lauseopin* ensimmäisen sivun ensimmäisestä säännöstä, subjektin sijamuodoista:

Jauhot ovat pöydällä.

Pöydällä on jauhot.

Pöydällä on jauhoja. *kirjaa

Pöydällä ei ole jauhoja.

Pöydällä ei näy jauhoja.

Koulussa on huonot opetusvälineet.

Tyttöjä lymyilee viidakossa.

Kattilassa on vettä.

Tässä kylässä ei ole suutaria.

Venettä näkyi jo niemen takaa.

*Koivussa on pienet linnut.

Tyttöjä hymyilee viidakossa.

Keskustelussa esiin otettuja subjektin sijaanvalintaan vaikuttavia tekijöitä olivat 1) subjektin laatu: jaollisuus ja definiittisyys; 2) predikaatin laatu: *olla*-verbi ja muut verbit; 3) lauseen kielteisyys tai myönteisyys ja 4) sanajärjestys, kunnes lopulta Osmo Ikola vuonna 1954 nimesi lausetyypin tanskalaiselta kielentutkijalta Otto Jesperseniltä peräisin olevalla termillä *eksistentiaalilauseeksi*. Keskustelu ja lausetyypin esitetyt täsmennykset jatkuivat vielä pitkälle 1970-luvulle.

Siihen, että tieteellisenkin kieliopin korvasi vuosikymmeniksi teos, joka alkuaan oli tarkoitettu kouluun opetuskieliopiksi, ja että kieliopillisen ajattelun kehitys pysähtyi melkein kokonaan, on useampia kuin yksi syy:

1. Setälän oma mielenkiinto siirtyi muualle – väitöskirjaan, historioivaan kielitieteeseen, professuurin tavoitteluun, politiikkaan, ja seuraavien vuosikymmen-

ten saatossa hänen kielioppiaan täydentivät muut, kuten alussa jo kerroin.

2. Vuosina 1906–1915 istunut kielioppikomitea esitti kieliopin kuvaukseen muutamia selviä parannuksia, mutta ne eivät päätyneet Setälän kieliopin uudistuksiksi, koska Setälä itse ei asiaan enää ehtinyt paneutua. Komitealla, jonka jäsenet tunsivat hyvin ulkomaista ajanmukaista kielioppikirjallisuutta, oli orastava käsitys siitä, että kieltä voidaan kuvata erilaisilla malleilla. Valittu termistö ”edellyttää ehdottomasti määrättyä kieliopillista järjestelmää”, mietinnössä todetaan. Komitean yksi keskeinen ehdotus oli korvata sanamainen lausejäsenitys lausekeajattelulla; lauseen se näki hierarkkisena rakennelmana, ei perättäisten sanojen nauhana: lause koostuu subjektiosasta ja predikaattiosasta. Jokin sanoista on sanaliitossa eli lausekkeessa *edussaneena*:

subjektiosa	predikaattiosa
(Veljeni ystävän) (nuorin sisar)	makaa (kovin sairaana)

Tämäntapaiseen kuvaukseen päädyttiin fennistiikassa vasta 1970-luvulla, Helsingin yliopiston opetuksessa tuskin silloinkaan.

3. Ei vain Setälän oma, vaan koko muukin fennistinen tutkimus oli 1980-luvulle saakka varsinkin Helsingin yliopistossa historioivaa ja keskittyi äännehistoriaan; lause- ja merkitysoopin tutkimus jäi vuosikymmeniksi satunnaisten keskustelujen varaan.

4. Deskriptiivinen eli kuvaileva kielioppi oli kielitieteen johtavan teoreetikon Paavo Ravilan esittämän näkemyksen mukaan kielihistorian aputiede, se ei ollut varsinaisesti tutkimusta.

5. Koska ”kielioppi” oli tiedeyhteisön kollektiivisessa tajunnassa yhtä kuin Setälän kielioppi, oli tutkijalle suuri riski yrittää laatia siitä poikkeava ratkaisu. Setälää käytettiin arvosteluissa mittatikkuna. Tämän saivat karvaasti kokea kieliopintekijät Aarni Penttilä ja Paavo Siro. Vuonna 1957 ilmestyi Aarni Penttilän lähes 700-sivuinen *Suomen kielioppi*. Seuraavana vuonna siitä julkaistiin alan aikakauslehdessä *Virittäjässä* peräti 38-sivuinen arvostelu, jossa Penttilän ratkaisuja verrattiin kohta kohdalta Setälän kielioppiin, siis ikään kuin kielioppiin sinänsä. Myös seuraavalla vuosikymmenellä ilmestynyt Paavo Siron *Suomen kielen lauseoppi* jäi arvostusta vaille; jo 1940-luvulla Siro oli käynyt *Virittäjässä* kiistaa Ravilan kanssa siitä, voiko kielenkuvausta formaalista vai ei.

Mikä kieliopissa pysyvää, mikä muuttuvaa?

Setälän lauseopin kuvauksessa on paljon pysyvää – kukaan ei kiistä siihen kiteytettyä syntaktista tietoa: taivutusparadigmoja tai havaintoja tiettyjen taivutusmuotojen tehtävistä lauseessa. Sen sisältämä sub-

stanssi, faktat, pitävät paljolti paikkansa. Ehkä isoin kieliopin tutkimusta kahlehtiva vaikutus on ollut siinä, että lauseopin katsottiin liian pitkään edustavan jotain tosi-olevaa eikä yhtä mahdollista tapaa lähestyä suomen kielen kuvausta, yhtä monista vaihtoehtoisista kielioppimalleista, ”sana ja paradigma” -mallia. Muotoa ja merkitystä, kategoriaa ja tehtävää eli funktioita, ei tässä kuvausmallissa pidetty selvästi erillään.

”Setälän kieliopin” kuvaus on ollut maanläheistä: sen työkalupakki oli niukka. Kieliopin perusyksiköistä kielioppi tuns vain äänteen, tavun, sanan ja lauseen. Foneemilla tarkoitettiin esimerkiksi vielä vuonna 1949 Matti Sadeniemen väitöskirjassa *Metriikkamme perusteet* (äännettyä) sanaa. Vuonna 1962 akateemikko Paavo Ravila ilmoitti *Virittäjässä*, että foneemi ja morfeemi ovat ”nykyaikaisen kielen kuvauksen peruskäsitteitä”. Muualla ne olivat olleet käytössä jo puoli vuosisataa.

Kielioppia ei nähty järjestelmänä, jossa kategorioiden välillä oli peräkkäisyys-, hierarkia- ja riippuvuus-suhteita, vaan rakennesuhteista keskeinen oli, kuten jo todettua, elementtien peräkkäisyys. Se asetti kielen ainekset perinnäisiin kategorioihin – sanaluokat, taivutuskategoriat (nomineilla sijat ja luku, verbillä luku, suku, persoona, tempus ja modus) – ja luetteli niiden käyttötehtäviä. Monet sinänsä oikeat havainnot tavattiinkin esittää pitkinä luetteloina: sen ja sen sijamuodon viisitoista eri tehtävää.

Suomen kielen ominaislaadun kuvaus oli tutkimuksen puutteessa jumiutunut tyypologiseen umpioon. Ei esimerkiksi voitu nähdä, että subjektia ei ole olemassa *an sich*, että se on teoriakehyksen luomus ja että kannattaa antaa periksi, jos subjektin löytäminen tekee tiukkaa. Sellaisessa topiikkivaltaisessa kielessä kuin suomi sub-

jekti ei ole yhtä käyttökelpoinen kuin indoeurooppalaisissa kielissä. Subjektihan istuu paremmin joskaan ei välttämättä sellaisiin kieliin, joiden lauseen alkuun se

aina pakollisena kuuluu, kuten ruotsiin tai englantiin, joissa on muun muassa muodollinen subjekti ja passiivilla on subjekti. Ajateltakoon nyt vaikka seuraavia lauseita:

KIELIOPPI: *Äiti* laulaa. | *Kehto* liikkuu. | *Veijo* nukkuu.

TODELLISUUS: entä missä on subjekti:

Minulla on äiti. | Ihmisillä on kiire. | Pojasta tuli ylioppilas. | Rahaa on vähän. | Näin on hyvä. | Minua naurattaa.

Se olit sinä. | Sataa. | On kylmä. | Alkaa sataa. | Hyvä, että on pimeää.

Habent sua fata libelli. Kielio pillisen ajattelun pysähtyneisyyteen vaikuttivat siis ensinnäkin Setälän elämän nopeasti muuttuvat tilanteet ja yhä uudet tehtävät ja kiinnostuksen kohteet, joiden vuoksi hän ei itse malttanut riittävästi uudistaa lauseoppiaan, vaikka ideoita olisi ollut tarjolla. Toisaalta saman sisällön kytkeminen sekä koulu- että yliopisto-opetukseen ja kielio pin tarkistajien toiminnan rajoittuminen pikkuseikkoihin (osaa muutoksista Setälä vielä saattoi valvoa, kuolemansa jälkeen ei kuitenkaan enää) johtivat syntaktisen ajattelun merkilliseen näivetytilaan.

Setälä oli kielio pin tekijänäkin nero kas, ja kyllä hänen lauseoppinsa saatta-

vat esiintyä 2000-luvunkin väitöskirjoien lähdeluetteloissa. Niitä ei kuitenkaan enää käytetä pelotteina toisinajattelijoille, eivätkä ne kahlehi uusien sukupolvien ajattelua. Kielio pillä on nykyään kokonaan uusia ulottuvuuksia, joista Setälä ei olisi voinut uneksiakaan: on yhteyksiä lähitieteisiin, kuten kognitiotieteeseen ja sosiologiaan, ja puheen tallennusvälineet mahdollistavat kielio pin tutkimisen myös ajassa toimintana ja vuorovaikutuksen välineenä. Uskon, että nuori Setälä olisi näistä kehityssuunnista tohkeissaan.

AULI HAKULINEN
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

E. N. Setälän käsityksiä nuorgrammaattisen kielitieteen ja kielio pin kirjoittamisen suhteesta

Professori E. N. Setälä kirjoitti kielio pin (1880), minkä jälkeen seuraavan sadan vuoden aikana tehtiin kielio pin uudistamiseksi vain muutama menestymätön yritys. Setälällä oli myös ratkaiseva osuus siinä, että nuorgrammaattisesta kielen tutkimuksesta lähtenyt äännehistoria¹ oli

fennistiikan valtavirta viime vuosisadan alkupuolella. Tuollainen suhde äännehistorian ja kielio pin kirjoittamisen välillä

äännehistoriaksi, jossa esimerkiksi äännelakien ankaruus lieveni mutta jossa kuitenkin useimmiten nuorgrammaattisilla tavoilla toimittiin ja johon lopulta tuli strukturalistisia vaikutteita (ks. Kelomäki 2009). Samoin jää sivuun se, millaista tutkimusta on nuorgrammaattiseksi sanottu ja miten nuorgrammaattisuudella argumentoitiin (ks. mt.).

---

1. Sivuutan sen, miten nuorgrammaattinen kielen tutkimus fennistiikassa vähitellen pehmeni